

Språkvård

Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden

4-1990

Innehåll

- 3 Att välja sina ord
- 4 Insändare
- 5 *Margareta Westman* och *Rose-Marie Hallin*, Vårdens ord och vård om orden
- 11 *Hans Karlgren*, Makt, myndighet och myndigheters namn
- 19 *Barbro Ehrenberg-Sundin*, Ekonomi på svengelska
- 20 Internationell läsundersökning
- 21 *Ulf Swedjemark*, En ordbok till gagn och glädje
- 25 *John Takman*, Vad säger du, ers högvälborenhet?
- 29 Språk i Norden
- 30 Frågor och svar

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Ulf Telemann och sekreterare docent Margareta Westman, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift och att bedriva språkvård. I samarbete med de övriga språknämnderna i Norden verkar nämnden för att bevara och stärka den nordiska språkgemenskapen.

Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av åtta personer, varav sex språkvårdare. Arbetet består i att bedriva viss forskning, att ge råd i språkfrågor åt myndigheter, företag och enskilda, att granska texter, att medverka i konferenser och kurser, att utarbeta ordböcker och språkliga handledningar, att redigera skriftserien och tidskriften Språkvård.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 74 nummer. I ordboksserien har hittills utkommit en dansk-svensk ordbok, en etymologisk ordbok, en svensk handordbok, en skolordlista (utgiven gemensamt med Svenska Akademien) och en ordbok över nyord i svenskan.

SPRÅKVÅRD 26:e årgången ISSN 0038-8440

REDAKTÖR: Margareta Westman – ANSV. UTG.: Gun Widmark

REDAKTION OCH EXPEDITION: Svenska språknämnden, Lundagatan 42, uppg. 5 117 27 Stockholm, telefon 08-668 01 50

POSTGIRO: 197475-7 (Svenska språknämnden, 117 27 Stockholm)

BANKGIRO: 376-7258

PRENUMERATION: 70 kr för helår (4 nummer) vid prenumeration direkt hos nämnden.

Berlings, Arlöv 1990

Att välja sina ord

När man använder sitt eget språk brukar man inte behöva tänka på hur språket är uppbyggt, det kommer automatiskt. Detta gäller i synnerhet i spontana samtal. Men också när man skriver fungerar språkkänslan i stort sett av sig själv: man tänker på vad man vill ha sagt och så kommer satser och meningar.

I ett avseende har nog ändå de flesta känt att man väljer medvetet, och det är i fråga om orden, särskilt de ord som ska bära fram huvudtankarna i det man vill säga. Man vill att orden ska leda in lyssnaren eller läsaren på rätt spår och med de rätta associationerna.

I det här numret behandlas ordval i olika sammanhang. Ordvalet i läroboken "Vårdprocessen" som används flitigt i vårdutbildningar, har granskats av Margareta Westman och Rose-Marie Hallin. Hur man valt att översätta namnen på myndigheter och organisationer till olika främmande språk diskuteras av Hans Karlgren. Barbro Ehrenberg-Sundin tar upp svengelska ekonomiord till debatt. En mycket speciell ordbok anmäls av Ulf Swedjemark och John Takman tar upp valet mellan *du* och *ni*. Som vanligt innehåller numret också insändare och frågor och svar.

Insändare

Under denna rubrik publiceras kortare brev från läsekretsen. Det gäller brev som tar upp ämnen som bedöms vara av allmänt intresse.

Ta självmord – än en gång

Artikeln om uttrycket *ta självmord* i *Språkvård* 3/1990 har fått läsarna att reagera. Här återges två insändare om detta.

*

Det tilltagande bruket av uttrycket *ta självmord* i stället för *begå självmord* diskuteras av Marina Steinmo och Stina Döbling i *Språkvård* 3/1990. De vill tänka sig att förändringen har att göra med "att vi numera har en annorlunda syn på självmord; att självmord inte längre förknippas med brott, så att verbet *begå* helt enkelt inte passar".

Författarna demonstrerar övertygande att *begå* under nysvensk tid efter hand har fått en inskränkt betydelse och nu mest används för brott och synd. Jag vill ändå tänka mig den enklare förklaringen att *begå* byts ut mot ett annat verb därför att verbet inte överhuvudtaget är aktivt i yngre svenskars språkbruk.

I likhet med Steinmo och Döbling tror jag inte att valet av verbet *ta* som ersättning väsentligen skulle bero på anslutning till frasen *ta livet av sig*. I stället torde *ta självmord* ha uppkommit genom anslutning till andra fraser med *ta* plus oböjt substantiv som *ta avsked*, *ta hänsyn*, *ta ställning*, *ta notis*, *ta fart*, *ta hämnd*, *ta sats*, *ta initiativ*.

Det typiska för de flesta av dessa fraser är att de uttrycker en viljestyrd handling. Steinmo och Döbling är inne på ett liknande spår när de urskiljer en bibetydelse av 'välja' hos *ta* i t.ex. *ta självmord*. Samma betydelse av viljeakt eller beslut finns också hos *ta* i samordnade imperativer, t.ex. *ta och stäng fönstret!*

Betecknande nog finner vi en parallell tendens att välja *ta* i just det uttryck som anger beslut, nämligen *ta beslut* i stället för det traditionella *fatta beslut*.

Staffan Hellberg, Göteborg

*

Varför skriva en lång artikel om psykologi för att förklara en enkel kontamination? Jag har visserligen aldrig hört uttrycket *ta självmord*, men om det existerar så är det naturligtvis en sammanblandning av *begå självmord* och *ta sitt liv* (ett uttryck som jag tycker borde användas mer, "självmord" är inte bra). Det är lika dumt, och lika naturligt, som det mycket använda *dra en lans* för något (*dra sitt svärd – bryta en lans*).

Bland barnen i mina trakter tycks man på sista tiden ha börjat säga *göra självmord*, och det är naturligtvis dålig svenska ur alla synpunkter men kan vara värt att notera.

Ove Kastling, Upplands Väsby

Margareta
Westman
Rose-Marie
Hallin

Vårdens ord och vård om orden

Det är vanligt med klagomål över alltför krångligt fackspråk. Å andra sidan är det rimligt att särskilda språkbruk växer fram på olika kunskapsområden i takt med att tankarna utvecklas. Men också på fackspråk måste man kunna ställa krav, t.ex. på klarhet och konsekvens. I det perspektivet granskas här Katie Erikssons bok "Vårdprocessen" av Margareta Westman, docent i svenska och Rose-Marie Hallin, sjuksköterska och klinisklärare på Thoraxintensiven vid Karolinska sjukhuset.

När man etablerar ett nytt vetenskapsområde, måste man också etablera ett språkbruk. Liksom på andra områden kan språket inom vårdområdet användas i flera funktioner.

Med hjälp av språket urskiljer man, namnger och håller isär olika faktorer och skeenden, som bedöms vara viktiga. Detta är den *beskrivande funktionen*.

Språket används också för att övertyga läsarna eller lyssnarna om att en viss beskrivning är fruktbar, ett visst beteende önskvärt eller ett visst synsätt riktigt och lämpligt. Detta är den *övertygande funktionen*.

När man sedan väljer uttryck för olika företeelser, försöker man ofta tillgodose dels det sakliga kravet, dels kravet på att uttrycket bör ge upphov till de rätta associationerna. För att man ska slippa ovidkommande bibetydelser väljs ofta mer lärda uttryck av grekiskt, latinskt eller engelskt ursprung. Nackdelen med sådana ord kan vara att de blir svåra att uppfatta och oklara i betydelsen för svenskar. Ett annat sätt att gå tillväga är att ta ord ur allmänspråket och ge dem en ny definition, ofta en mer preciserad. Nackdelen med sådana ord är att de kan vara alltför känsloladdade eller framkalla ovidkommande föreställningar.

Inom olika vårdutbildningar har i flera år använts boken "Vårdprocessen" av Katie Eriksson, där författaren utvecklar sina

tankar om vården som vetenskap. Vi vill här diskutera språkbruket i denna mycket spridda lärobok. Vi kan inte ge någon fullständig bild men vill ta upp vissa principiella aspekter (alla hänvisningar gäller 4 upplagan 1988).

Centrala begrepp

I all framställning är det viktigt att de centrala begreppen hålls klara och rediga och får bestämda uttryck. Man bör inte variera uttrycken för variationens egen skull.

1. "Patient – vårdare – människa"

Avsnittet "Vårdprocessens natur" (s. 18) inleds med meningen:

Kärnan i vårdprocessen utgörs av patient-vårdarrelationen.

Här anges alltså de två huvudrollerna i vårdprocessen med orden *patient* respektive *vårdare*. I tredje meningen sägs:

Det är i denna relation ett möte med hela människan sker.

Redan nu börjar läsaren att undra vem som avses med *människan*. Är det bara patienten eller är det vårdaren också?

Eftersom boken snarast är skriven för vårdarna, får man gissa att det är det första perspektivet som gäller, dvs. mitt möte som vårdare med en patient. Den tolkningen stöds också av att i avsnittet

”Vårdprocessens form är presens” (s. 19) ställs vi mot *människan*:

... innebär att vi verkligen vågar stanna upp och möta hela människan.

Men åter till ”Vårdprocessens natur”. Där sägs i fortsättningen bl.a.:

Vårdprocessen är en interaktiv process.

Det betyder alltså att processen är ett samspel eller en samverkan. Och avnittet avslutas på detta sätt:

Interaktionen innebär att människan försöker bemästra aktuella villkor i tillvaron.

Den uppmärksamma läsaren kan här bli förbryllad. Är det bara människan, dvs. patienten, som försöker bemästra problemen? Vart tog vårdaren vägen? Vad är det för samverkan om bara den ena parten försöker bemästra situationen? Vi gissar att vad som avses är:

Samverkan går ut på att man gemensamt försöker bemästra de aktuella problemen.

Om *människan* görs vidare följande påståenden (s. 28):

Människan har som art vissa gemensamma drag men hon är samtidigt en ”egen” art, dvs. har unika särdrag. Individuell vård innebär att vi utgår ifrån varje enskild människas unika särdrag.

Här används ordet *människan* först om människan i allmänhet, t.ex. i kontrast med hunden, sedan om den enskilda patienten som vi vårdar. Ordet *art* används också i två betydelser, dels den vanliga om en biologisk art, dels i betydelsen ”individuell särart”. Den sortens svävningar underlättar inte förståelsen.

Vi menar alltså att uppdelningen i *patient* = *människa* respektive *vårdare* = *vi* innebär en olycklig gränsdragning. Upp-

fattningen att både patienter och vårdare är människor är ju grundläggande för allt vårdande samspel.

2. ”Processen” – Hur används bildspråket

I det centrala avsnittet ”Vårdprocessens form är presens” (s. 19) blandas bildspråk från många områden.

Från grammatik:

*Vårdprocessens form är presens ...
Vårdplanens form är futurum.*

Från tillverkningsindustri:

*Produkten ... styr inte primärt processen ...
Processen inbegriper ”produkten” människans hälsa ...*

Från botanik via psykologi/pedagogik (?):

Vårdprocessen framskrider i takt med patientens totala växt.

Bildspråk kan vara ett mycket verkningsfullt medel, men det är viktigt att välja sina bilder med omsorg. Man anar en vilja att övertyga läsarna om att vårdprocessen inte enbart bör inriktas på slutresultatet. Vi har dock svårt att inse att tal om *produkt* och *total växt*, för att inte nämna *presens*, skulle bidra till en bättre förståelse.

Vi menar att de viktiga grundidéerna kan skymmas bort av alltför snåriga uttrycksätt.

Vi har försökt översätta detta avsnitt (som återges i textexempel 1) genom att ta bort det egendomliga bildspråket. Vi har också satt in ordet *bör* på ett par ställen, eftersom syftet tycks vara både att beskriva och övertyga. Vår översättning:

Vårdprocessen bör alltid utformas här och nu. Innehållet måste utgå från de resurser och möjligheter som finns i den aktuella situationen.

Det övergripande syftet bör inte primärt få styra processen.

Vårdandets grundidé innebär att pa-

VÅRDPROCESSENS FORM ÄR PRESENS

Vårdprocessens form är presens, eller m. a. o. vårdprocessen sker här och nu. Innehållet i vårdprocessen skall formars från de resurser, möjligheter etc. som finns i aktuell situation.

Produkten eller det övergripande syftet styr inte primärt processen.

Vårdandets grundidé innebär att patienten skall ha det väl här och nu. Processen inbegriper ”produkten” människans hälsa i det avseendet att vårdaren vill patientens väl. Det viktigaste för framtiden är nuet.

Att vårdprocessens form är presens innebär att vi verkligen vågar stanna upp och möta hela människan. Vårdprocessen framskrider i takt med patientens totala växt. Att vårda är att gå bredvid, att visa vägen framåt men inte bestämma takten eller målet. En vårdprocess med övergripande inriktning på produkten blir lätt kvantitativ och bortser ifrån kvaliteten. Detta kan även leda till en kvantitativ syn på hälsa. Att uppfatta processens form som presens är av avgörande betydelse för bestämning av vårdprocessens totala natur. Vårdplanens form är futurum. I vårdplanen dras riktlinjer upp för vårdprocessens olika skeden.

Textexempel 1.

patienten ska må så bra som möjligt i varje skede. Processen inbegriper patientens tillfrisknande i det avseendet att vårdaren vill patientens väl.

Att vårdprocessen gäller här och nu innebär att vi som vårdare måste våga stanna upp och möta patienten som hel människa. Vårdprocessen framskrider i takt med att patienten når bästa möjliga hälsotillstånd. Att vårda är att gå bredvid, att visa vägen framåt men inte bestämma takten eller målet. En vårdprocess med alltför stark inriktning på slutresultatet blir lätt kvantitativ och bortser från kvaliteten under tiden. Detta kan även leda till en kvantitativ syn på

hälsa. Att uppfatta att processen pågår i varje stund är av avgörande betydelse för bestämning av vårdprocessens egentliga natur.

Vårdplanen däremot är inriktad på framtiden. I den dras riktlinjer upp för vårdprocessens olika skeden.

Rent sakligt undrar man vidare om inte något borde ha andats om den konflikt som kan uppstå mellan patientens önskan att må bra i varje stund och viljan att bli frisk.

3. ”Växande – hälsa – död”

Bilden med patientens växande återkommer, t.ex. i avsnittet ”Vårdprocessen som

vetenskaplig metod" (s. 19–20). Där står bl.a. följande:

Vårdprocessen utgör det fasspecifika skeendet genom vilket vårdaren hjälper patienten att lösa aktuella problem, tillgodose behov och begär samt att växa mot högre grad av hälsa (eller död).

Bortsett från att vi inte riktigt inser vad *fasspecifik* skulle kunna betyda (om inte bara "uppdelat i olika faser"?), undrar vi över hur vårdare hjälper patienten att växa mot högre grad av död.

I det här sammanhanget är det kanske blandningen av abstrakt, uttunnat språk och vanliga ord i speciell bemärkelse, som gör det svårt att tillgodogöra sig vad som egentligen avses. Man kan jämföra med ett uttalande i ett senare avsnitt (s. 22):

Vårdprocessen är hälsocentrerad eftersom dess yttersta syfte är optimal hälsa (eller optimal död)

Ordet *optimal* används ganska ofta i företagsanalytiska sammanhang. Naturligtvis kan det användas i stället för *bästa möjliga* om *hälsa*, men det känns fel i samband med *död*. Vi menar att man måste tänka sig särskilt noga för när man väljer uttryck på mycket känsliga och svåra områden. Ord och uttryck som används i utbildningar har en tendens att följa med in i verksamheten. Därför kunde man i stället välja uttryck som *bästa möjliga hälsa* respektive *mest människovärdiga död* eller något liknande.

Naturligtvis är *hälsa* ett återkommande begrepp. Om det sägs många saker. I avsnittet "Vårdprocessen som system", Figur 5, (s. 23) anges en grundläggande systemmodell med *input*(!) och *output*(!). In i processen stoppas *individ* efter utvärdering och ut ur processen kommer *hälsa*. Här har människan alltså helt försvunnit och hennes plats övertagits av ett abstrakt begrepp, en egenskap. (I texten anges dock tecken på ohälsa som möjlig input.)

Detta verkar inte helt förenligt med vad som sägs på s. 41:

Människan "är" hälsa. Vi kan inte "ge" hälsa åt en annan människa men vi kan stödja människan i att vara hälsa.

Hälsan är inget statiskt tillstånd, utan hälsa är en rörelse, ett dynamiskt skeende, där många faktorer samspelar.

Vi tror att vad som avses är att ge uttryck både åt insikten att människor upplever sitt hälsotillstånd olika och åt övertygelsen att vårdaren kan påverka patienters hälsotillstånd i positiv riktning, samtidigt som flera faktorer utanför vården också påverkar människors hälsa.

Men vi menar också att det inte är särskilt lyckat att dels tala om *produkten hälsa*, dels visa hur *individ* blir *hälsa* och dels säga att *människa är hälsa*.

Språkbruket här liknar mer försök till religiöst övertalande än saklig beskrivning av en komplicerad verklighet.

Onödigt svåra termer?

Ofta används, såvitt vi förstår, onödigt svåra, konstiga, långa ord, där man mycket väl kunde ha nöjt sig med direkt begripliga.

Exempel:

Utvärderingen av "input" kan således bidra till att inrikta vården mot de promotiva och preventiva vårdprocesserna (s. 23.)

Vår tolkning:

Utvärderingen av hur patienten mår när vi först möter honom kan således leda till att vården inriktas på friskvård och förebyggande vård.

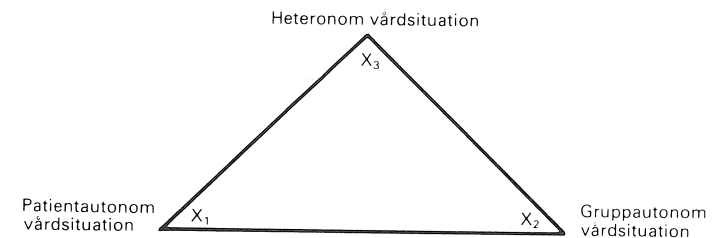
Exempel:

Vårdprocessen är ett öppet system som står i ständig interaktion med omgivande system. Inom vårdprocessen finns också

PRINCIPEN HETERONOM – AUTONOM

Oberoende av om vi utgår från en autonom eller heteronom beslutsnivå kan effekten bli autonom eller heteronom. Graden av autonomi resp. heteronomi har Koort (1974) beskrivit i ett tripolärt principkontinuum, där han skiljer mellan ett familjeautonomt, kollegieautonomt och ett heteronomt, edukativt system. Utgående från det dynamiska samspelet mellan grundkomponenten i vårdprocessen kunde man göra ett motsvarande tripolärt principkontinuum. Principfältet skulle se ut enligt figur 30. I den patientautonoma vårdssituationen (X_1) utgår man från den enskilda patientens situation och behov, oberoende av om de står i konflikt med heteronoma måldokument. I en patientautonom vårdssituation kan vårdaren ställas inför svåra etiska avgöranden, där man t. ex. utgående från givna forskningsresultat anser att man borde handla annorlunda. I en extremt patientautonom vårdssituation kan man tänka sig att vårdaren inte direkt är med i vårdssituationen (jfr självvården).

I den gruppautonoma (X_2) vårdssituationen är det vårdlaget som påverkar skeendet. Vårdlaget tar ansvar för vårdssituationen trots att besluten också i detta fall kan stå i konflikt med heteronoma måldokument. Gruppvård kan ses som en form av gruppautonom vård. Den gruppautonoma vården har den fördelen att olika representanter (läkare, sjukskötare, fysioterapeuter etc.) tillsammans diskuterar vårdbesluten, och en högre kongruens råder åtminstone mellan dessa beslut.

Figur 30. Ett principfält för vårdprocessen.

Textexempel 2.

ett flertal delsystem, subsystem (vårdaren, patienten etc.). Vårdprocessens överordnade system, suprasystem, är samhället (s. 23).

Vår tolkning:

Vårdprocessen är ett öppet system som ständigt samverkar med omgivningen. Inifrån påverkas processen av deltagarna, vårdaren och patienten etc. Utifrån sett är vårdprocessen en del av samhällsprocessen i stort.

Vi har alltså svårt att inse att införandet av termerna *subsystem* och *suprasystem* egentligen kan tillföra någon ny kunskap. Vi är för övrigt kritiska till idén att systemtänkandet skulle kunna tjäna som hjälpmedel för att förklara skeendet i vårdprocessen.

Ett annat exempel på hur termer staplas på varandra ges i avsnittet "Principen heteronom – autonom" (s. 105), vars början återges i textexempel 2.

Språket i texten är så krångligt att skribenten inte tycks ha lagt märke till att det talas om "det dynamiska samspelet mellan grundkomponenten", dvs. samspel mellan en komponent!

I diskussionen beskrivs tre olika extrem-situationer: en då vården bestäms av patienten, en då den bestäms av vårdlaget och en då den bestäms utifrån, dvs. av förordningar, forskningsresultat etc. Där emot finns ingen som helst diskussion om något *kontinuum*, dvs. att det ena går över i det andra. Inte heller begriper vi varför de filosofiska termerna *autonom*, här 'självbestämd' och *heteronom*, här 'bestämd av andra än de deltagande' används. Det talas i fortsättningen till och med om

... de lagar som gäller för den mänskliga existensens struktur (*autonoma restriktioner*).

Detta tycks avse det mänskliga livets

grundläggande villkor som inte ens det mest kraftfulla självbestämmande kan råda över. Det är alltså inte fråga om *restriktioner* som är *autonoma* utan om *restriktioner* på *autonomi*: Hur fria och självbestämmande vi än är, så finns det alltid begränsningar.

Slutord

Vi har velat ta upp denna diskussion av flera skäl. På s. 124 talas om behovet av att man inom vårdforskningen utvecklar en klar begreppsapparat och referensram. Huvudsyftet med vår kritik är just att försöka bidra till att vårdvetenskapens språk så tydligt och så nyanserat som möjligt ska kunna uttrycka begreppssystem och tankegångar. Det vore synd om språket skulle tillåtas bli så vildvuxet att inte ens skribenterna själva riktigt lyckas hitta vägen i sin djungel.

Vårdområdet måste självfallet få utveckla sin terminologi. Men vi ställer oss undrande inför en hel del av de uttryck som används i boken "Vårdprocessen", därför att de inte tycks användas för att utveckla och förklara tankegångarna; effekten blir snarare att tanken skym.

Det förekommer alltför mycket terminologisering för termernas egen skull. Graden av vetenskaplighet blir inte högre för att man använder konstiga ord. Det är snarare precision och konsekvens som krävs för att tankar ska kunna föras vidare.

Därmed är vi inne på nästa steg. Ingen vetenskap kan vara till uteslutande för forskaren själv. Men det är bara om tankarna presenteras någorlunda begripligt och konsekvent som de kan prövas av andra. Sådan prövning är en förutsättning för att vetenskapen ska kunna utvecklas.

Slutligen vill vi betona att vi inser att många av de nödvändiga begreppen verkligen är viktiga och samtidigt svåra att helt ge klarhet i, och detta ser vi som en av den unga vårdvetenskapens stora utmaningar.

Hans
Karlgrén

Makt, myndighet och myndigheters namn

En liten ordlista, "Utrikes namnbok", som nyligen kommit ut i ny upplaga ger nyttiga besked om hur svenska myndigheter och organisationer skriver sig på engelska, tyska, franska, spanska och finska. Anmälaren, som bl.a. sysslat med val av namn som rådgivare åt kommersiella företag och organisationer, tar listan till utgångspunkt för några observationer om offentliga organs namnskick.

Gamla namn och unga ambitioner

För många år sedan började jag arbeta på den då ledande svenska institutionen för forskning och utveckling kring datorer och deras användning, Matematikmaskinnämnden. Stolt berättade jag detta för en ung dam med breda och djupa humanistiska intressen. Reaktionen blev inte den jag hade hoppats på. I stället utbrast hon: "Det var en ryslig kombination av tre var för sig avskvärda ord!" Jag vågade aldrig tillfoga att myndighetens, ty det var en myndighet, mera fullständiga namn var Matematikmaskinnämndens arbetsgrupp; grupparbete (teamwork) var i humanistiska kretsar på den tiden icke mera gångbart än maskiner och matematik.

Namnet dolde att det var en organisation med mer än hundra experter som fyllde tre våningar i det prestigefyllda Wenner-Gren Center i Stockholm med forskningsintensiv verksamhet. Däremot gav namnet en antydning om organisationens historia och en liten erinran om den redan då förgångna tid då dessa fantastiska maskiner kallades "matematikmaskiner" och några av dem som jobbade nattskift kring dem bar tjänstetiteln "jourhavande matematiker".

Detta kan stå som exempel på konflikten hos många offentliga organ mellan hävdvunnet namn och nuvarande inriktning och ambitioner. Det finns nog verks-

chefer som finner sitt verks namn lika avskvärt som en departementschef på senare år fann högreståndsinredningen i Arvfurstens palats, där han tvingades att tillbringa en stor del av sin vakna tid; "äcklig" vill jag minnas att han kallade den.

Samma konflikt finns också hos privata företag. Som rådgivare i frågor om bolagsnamn och varumärken har jag ofta stött på fenomenet att en ny företagsledning försöker förlika sitt behov att markera en nyorientering genom ett fräscht namn med behovet att ta till vara det goodwillvärde som ligger i ett inarbetat namn. I offentliga sammanhang är trögheten ännu större.

Därför har vi då så många namn som icke ger någon vägledning om bäraren och framför allt inte om hans status i det svenska blandsamhället med dess grumliga blandning av offentligt, privaträttsligt och korporativistiskt.

Sveriges Radio AB har offentliga uppgifter. *Televerket* bedriver till icke ringa del kommersiell verksamhet, Svenska kyrkan är sedan något år statligare än någonsin under sin historia (låt vara som en del av en avvecklingsplan) medan Svenska kyrkans stiftelse för rikskyrklig verksamhet med exakt samma personer i styrelsen ligger utanför statens domäner (en motsättning som till och med lett till spetsfunda juridiska resonemang om vem som äger rätten till namnet Svenska kyrkan), *Arbetsgivarverket* är i motsats till den högst privatkapitalistiska Arbetsgivarföre-

ningen en del av den statliga sfären men likväl ett *partsorgan* i motsats till Arbetsmarknadsstyrelsen och programmatiskt självständigt gentemot Arbetsmarknadsdepartementet, Advokatsamfundet är en privat förening, som man dock kan tilltvinga sig medlemskap i genom domstolsförfarande osv., osv. Raden av dessa rättsliga skvadrar med språkligt i bästa fall ogenomskinliga benämningar avslutas av sådana bisarrerier som "privata" föreningar av hyresgäster (eller en hierarki av föreningar, "organisation") med lagstiftad rätt att agera för icke-medlemmar mot de senares uttryckliga vilja.

I inledningen till den lilla skrift som är den omedelbara anledningen till dessa funderingar konstateras också att den svenska namngivningen av myndigheter, institutioner och organisationer följer "många olika principer, om den alls följer några. Det är sällan fullt tydligt vem som är huvudman för en myndighet, om en organisation styrs av 'det allmänna' eller 'det privata', hur en institution kan placeras in i sin hierarki etc." Stackars ungdom som skall belastas med all denna historiska ballast, och stackars översättare och journalister som skall försöka göra svenska förhållanden begripliga för folk med annan bakgrund!

När de som förvaltar våra gemensamma angelägenheter sätter verksamheten på bolag går det däremot lättare att modernisera namnet. Beslutsprocessen blir då lättare; det är ju idéen med bolagiseringen. Det är lättare att övertyga en bolagsstämma än riksdagen, i synnerhet om man sitter på hundra procent av aktierna. Sålunda döptes Statsföretag 1985 gesvint om till det mera tidsenliga Procordia: de statliga företagsledningarna ville i det internationella umgänget se ut som riktiga direktörer och tog avstånd från den gamla ämbetsmanprofilen genom att byta till ett namn som närmast skulle kunna betecknas som vilseledande för något som ändå är en gren av den statliga verksamheten (även

om t.ex. det i "koncernen" ingående Tobaksmonopolet dessförinnan blivit ett bolag, Svenska Tobaksaktiebolaget, som är angeläget att framhålla att det inte längre har monopol utan endast 80 procent av sin marknad och inte heller någon folkuppfostande uppgift). Att Procordia sedermera fått en bredare ägarkrets är en annan historia, som inte utan vidare gör det till en kommersiell aktör bland andra; snarare har det bidragit till att Volvo AB fått mera institutionell prägel.

Djävare på utrikiska

Men det finns ett andhål för verkschefernas och organisationsledningarnas behov av att välja språklig dräkt. När de pratar utrikiska kan de vara mera sig själva. Matematikmaskinnämnden fick heta mycket fint i den vidlyftiga internationella korrespondensen vid denna tid då Sverige hörde till föregångsländerna på området; the Swedish National Computing Center var en av de mera återhållsamma varianterna.

Ibland är avvikelseerna bara förtydligande. Museum of Far Eastern Antiquities och College of Arts, Craft and Design är onekligen mera upplysande för den oinvigde än Östasiatiska museet respektive Konstfackskolan. Och National Judicial Board for Public Lands and Funds är åtminstone lite begripligare än Kammarkollegiet. Begripa tror sig väl en tysk också göra när han läser Zentrales Verwaltungsamt für öffentliche Vermögen; däremot kan han förstås inte ana hur marginellt detta aktningvärda kollegium trots allt är vid sidan av alla de andra statliga organ som förvaltar våra gemensamma tillgångar. SJ t.ex., för att ta ett ur högen.

Men redan när Turistföreningen kallar sig Touring Club tar man ett litet steg av principiell innebörd, i detta fall åt det ståndsmässiga hållet. Man tonar ner den folkrörelseroll som Turistföreningen gärna framhäver i hemlandet och som bland annat får föreningen att ta sitt samhällsan-

svar och utesluta ett vandrarhem som vägrar skriva kollektivavtal med det fackförbund där dess anställda borde ha varit medlemmar. Det kan man ju inte vara säker på att en Touring Club skulle göra.

I andra fall är det utrikiska namnet en klar attitydmarkering.

Statskontoret, med sitt helt kryptiska namn som för många står som symbolen för en lång nejsägartradition, kallar sig Agency for Administrative Development och något motsvarande framstegsvänligt på andra utomnordiska språk.

Svenska Elektriska Materielkontrollanstalten AB (mera familjärt: Semko) är minsann inte bara ett aktiebolag med servicefunktioner utan Swedish Institute for Testing and Approval of Electric Equipment. *Approval*, det är myndighetsutövning det, inte bara kontroll. På franska säger sig anstalten vara ett *institut d'es-sai et d'homologation* – det låter ännu mera konstruktivt.

Kriminalvårdsstyrelsen gör bara på finska ett försök att hävda sin värdideologi och kallar sig på engelska mera prosaiskt National Prisons and Probation Administration. Naturvårdsverket avstår också från att exportera nordiskt värdtänkande och har på alla språken, inklusive finska alltså, en mera förpliktande uppgift än att i någon mening vårda naturen: den säger sig vilja skydda den (eller åtminstone miljön, vilket är en tidstypisk förskjutning).

Justitiekanslern, pressombudsmannen, ombudsmannen mot etnisk diskriminering och jämställdhetsombudsmannen är inte som de svenska benämningarna låter oss förvänta enskilda gestalter som myndigt uttalar sig i jag-form utan med större respekt för grupparbetet bakom skrivelserna ett kollektiv: Kanzlei des Justizkanzlers, The Office of the Chancellor of Justice; konsekvent är detta genomfört bara på engelska. JO är däremot inte ett kollektiv men inte heller en person utan ett flertal: The Parliamentary Ombudsmen. Den som

är road av svensk ordexport kan för övrigt notera de tyska och franska formerna Ombudsmänner och Ombudsmans, bägge grammatiskt annoterade som "m pl".

Inget för export

Folkens museum är det nya namn som Etnografiska museet i Stockholm nyligen har antagit efter stor vända och en tävling som allmänheten inbjöds att delta i. Museet, riksbekant bl.a. för att ha sina viktigaste samlingar multnande i packlårar sedan seklets början, ville ha ett nytt namn, som låter lockande för alla dem som inte har en aning om vad etnografi är och som inte luktar malmedel för dem som har en sådan aning. Eftersom *etno-* inte är ett allmänt känt förled och det grafiska (dvs. skrivande eller registrerande) är mycket dåligt kännetecken för en vetenskap som i eminent grad sysslar med föremål och inte med dokument, behövde man ta nya tag. Man lyckades i ett kort uttryck få fram att man talar varken till eliter eller om eliter men hamnade i någonting som – trots pluralformen – kommer farligt nära de många politiska grynnorna kring ordstammen *folk*. På utrikiska tar man det säkra för det osäkra och kallar sig Kulturernas museum. Så även på finska, trots att direktöversättningen Kansojen museo där skulle låta lätt och ledig, vilket Kulttuurien museo verkligen inte gör: första ledet är ohjälpligen herrskapsmässigt och avskräcker nog en del av dem man vill nå, även om ingen av dem är intresserad nog för att osäkra sin slidkniv.

Detta sista är ett exempel på fall då man tvärtom varit mera traditionell när man riktar sig till Stora Världen än man är när man talar sitt modersmål. Ett annat exempel är Socialstyrelsen, som på engelska kallar sig National Board of Health and Welfare och motsvarande på de andra språken, utom på finska där man har en direktöversättning. Det var ju ingen tillfällighet att läkarvetenskapen blev osynlig i

namnet på det nya verk som uppstod när gamla ärevördiga Medicinalstyrelsen gick upp i Socialstyrelsen. Det var en fusion på lika lika villkor som när DDR förenas med Västtyskland. Man ville betona en helhetsyn där det medicinska var en aspekt bland många, inte det ena benet och någonting som generaldirektören nödvändigtvis måste ha pluggat i sin ungdom innan han fick mera övergripande intressen. Och ändå står det i de utrikiska namnen nu som det första av två samordnade led! Ger det möjligen här och där utomlands bättre status att ha en "teknisk" specialkompetens att falla tillbaka på? Jag är säker på att det kliar i fingrarna på Socialstyrelsens finskskrivande företrädare att ibland trots allt kalla sig Lääkintöhallitus när man rör sig i de kretsarna i Finland, där motsvarande fusion icke har genomförts.

En del av Socialstyrelsen har dock sedan Namnboken skrevs färdigt återvunnit en mera professionell prägel hos sitt namn. Socialstyrelsens läkemedelsavdelning, som sedan den 1 juli i år är eget verk, heter numera Läkemedelsverket. Namnändringen lär uppfattas mycket positivt av många av dem som verkar inom organisationen, ja av somliga som skäl nog för en avknoppning. Vi kan upplysa om att det nya verket på engelska heter Medical Products Agency, vilket markerar ett vidare revir av medicinsk teknik än det rent farmaceutiska, medan dess namn på övriga språk när detta skrivs som bäst diskuteras.

Elva översättningar av "samma" sak

Nu skall påpekas att de allra flesta beteckningarna är troskyldiga översättningar av svenska namn. Men även utan alla ambitioner att lägga till rätta och lägga till eller dra ifrån blir det vanskligt när det svenska namnet innehåller sådana helsvenska in-

gredienser som *verket* eller *myndigheten* för att inte tala om det vördnadsbjudande *ämbetet!*

Engelska *authority* kan faktiskt beteckna en myndighet och inte bara abstrakt 'myndighet', 'auktoritet'. Det är rimligt att ta till när man talar om t.ex. åklagarämbetet men varför i all världen använda det för Swedish International Development Authority. Det är ju inte myndighetsrollen som är det mest utmärkande för det verket, eftersom det ju inte har någon myndighetsmakt att utöva annat än inom rikets gränser och det ju inte är här som Sida skall utföra stora dåd. Redan det svenska elliptiska namnet, Styrelsen för internationell utveckling, har ju en dråplig inneboende komik av samma omedvetna slag som termer som *egnahemsdirektör* och *omsorgsstyrelse*.

Man kan för övrigt förvånas över att Sida, som originellt nog brukar förkortningen av sitt engelska namn som kortform även på hemmaplan, har ett så snävt anglosaxiskt internationellt perspektiv att man *inte* byter namn. Sida är tydligen okänsligt för att SIDA för alla som kan läsa franska och för hela Afrika är oupplösligt associerat med sjukdomen aids.

Däremot kallas AMU-myndigheterna i länen inte för *authorities* utan *commissions* vilket måste göra deras ställning ännu mystiskare både för dem som kommer från en kapitalistiskare miljö än vår och för dem som är mindre vana än vi att tänka i marknader. Är det kanske till de senares fromma som de icke-nordiska beteckningarna för Arbetsmarknadsdepartementet saknar ett element som motsvarar *marknad*? Arbetsmarknadsstyrelsen heter något på *marknad* bara på engelska och finska. Fruktar man kanske att andra utlänningar skall ställa frågan vad man egentligen menar med styrelsen för en marknad?

För *verket* räknar jag till elva engelska varianter:

– *national administration*: Banverket, Livsmedelsverket

– *national board*: Konsumentverket, Plan- och bostadsverket m.fl. Vilket inte hindrar att bl.a. en *nämnd* (Kriminalvårdsnämnden) och ett *ämbete* (UHÄ) också heter *national board*.

– *board*: Värnpliktsverket

– *central office*: Lantmäteriverket

– *national office*: Trafiksäkerhetsverket m.fl.

– *office*. Patent- och registreringsverket betecknar sig som *office* utan föregående *national* på engelska, men med *staatliches* och motsvarande på tyska, franska och spanska. Särskilt i den gängse kortare formen, som listan inte låtsas om, kan detta bli otydligt: det är för utsocknes inte så alldeles självklart att inte the Patent Office skulle kunna syfta på en privat konsult, i synnerhet som det faktiskt finns ett patentombuds företag som kallar sig Stockholms Patentbyrå, vilket mycket riktigt i det längsta väckte ond blod hos ämbetsverket, som dock haft tid att vänja sig eftersom Stockholms Patentbyrå är äldre.

Ett lika koncist namn hade verket velat ha också på de andra språken. Man ansåg sig för välkänd för att behöva sätta in ett förtydligande adjektiv. Det argument som till sist tog skruv var att en oerfaren utländsk läsare eljest skulle kunna tro att verket vore en kommunal inrättning.

– *national agency*: Naturvårdsverket

– *agency*: Läkemedelsverket

– *national bureau*: Riksrevisionsverket

– *group*: The FFV Group, dvs. närmast FFV-koncernen, kallar sig det som numera med en halvt affärsmässig hybrid heter Affärsverket FFV, tidigare Försvarets fabriksverk; även finskan har här en kvasikommersiell namnform som betyder ungefär 'koncern', och tyskan, som eljest ganska konsekvent återger *verket* med *Zentralamt* har Industriegruppe FFV som ju för tanken till någonting i stil med Krupp snarare än till en statlig inrättning.

Det är en allmän översättandets problematik som ställs på sin spets när man skall återge en term som *affärsverk* på annat språk. Hur man än vänder sig måste man välja bort en del av uttryckets tankeinhåll – hälften ungefär i detta fall – om inte resultatet skall framstå som en *contradictio in adjecto*.

– Och så till sist alternativet att *verk* återges med ingenting alls, ofta en bra lösning av ett översättningsproblem: Televerket är varken myndighet eller företag på andra språk utan rätt och slätt Swedish Telecom.

Växlingen mellan de olika engelska motsvarigheterna till *verk* beror delvis på hur brittiskt eller amerikanskt orienterad man vill vara, och det är i sin tur en generationsfråga. "Somliga vill hålla fast vid det brittiska språkbruket och kallar sig 'board' eller 'authority', andra vill vara amerikanerna till lags och föredrar 'agency'. Allteftersom nya chefer träder till får vi också önskemål om att byta ut 'board' eller 'authority' mot 'agency'" erfar vi från redaktionen.

Termen *anstalt* har också vållat huvudbry. När Försvarets radioanstalt kallar sig National Defence Radio Institute har man lyckats hitta någonting som är lika intetsägande som det svenska namnet och uppstår därmed vad man eftersträvar. Men Foa kan ju inte nöja sig med att vara en institution utan trappar upp till *establishment*, vilket Foa tycks vara ensamt om. Det namnet på försvarets innovationsgenerator fastslogs innan *The Establishment* blev allmänt i den amerikanska samhällsdebatten i bemärkelsen 'etablissemang', 'överheten' med en biton av konservativ maktfullkomlighet.

Lönnkungliga organ

Våra högskolor har omsider samtliga lärt sig att de inte skall kalla sig *high school* som ju inte brukar ha fullvuxna elever. Militärhögskolan och Försvarshögskolan som kallar sig för *college* går dock oavsikt-

ligt ner i rang och låter lite gymnasiala; detsamma gäller Konsthögskolan och Konstfackskolan. Militärerna tar dock revansch genom att Kungl. Krigsvetenskapsakademien, en av de få myndigheter som fått behålla *Kungl.*, får heta kunglig akademi på alla språken, medan Konstakademien bara ibland använder sitt kungliga epitet i Norden men tydligen alltid i riktiga utlandet. Om Sjökrigsskolan, Arméns krigshögskola och det magnifikt enkla och tidlösa Krigsskolan (i Karlbergs slott i Stockholm) lämnar Namnboken tyvärr inga upplysningar.

Det där med kunglighet är ju nu en känslig sak. Enligt Utrikes namnbok är Tekniska högskolan inte kunglig på något språk annat än på det dolda viset att namnet på svenska förkortas KTH, men enligt telefonkatalogen håller denna moderna universitet, ensamt bland sina gelikar, fast vid sin kunglighet, med hänvisning under K: "Kungl. Tekniska Högskolan, se Tekniska Högskolan, Kungl.". Och Kungl. Biblioteket får heta kungligt på alla språken utom av någon anledning spanska – trots försöken för några år sedan att döpa om anläggningen till Nationalbiblioteket, vilket dock traditionalisterna med förakt avvisade. Man ville därmed, förutom förebygga missförståndet att det vore fråga om en servicefunktion vid hovet, klargöra att biblioteket har en speciell status som centralt bibliotek för hela riket. Det senare åstadkommer man nu, vilket Namnboken inte noterar, med ett stolt tillägg på sitt brevpapper: "Sveriges nationalbibliotek".

Namnförslaget Nationalbiblioteket botten närmast i en låt vara spridd felöversättning av engelska *national library* och dess motsvarigheter på andra språk. Engelska *national* i betydelsen hela landet omfattande heter normalt på svenska *riks-*, vilket en riksbibliotekarie – så tituleras Kungl. Bibliotekets chef – borde ha kunnat komma att tänka på. När en amerikan talar om *national scale* menar han något stort, något som omfattar hela USA, dvs.

snudd på *global*; när en svensk talar om att något sker på *nationell nivå* betonar han däremot begränsningen, motsatsen till det internationella, medan han för att framhäva att något är så stort att det täcker hela vårt land företrädesvis säger *riks(omfattande)*. Vårt lands centralbank heter t.ex. Sveriges riksbank.

Förledet *national* har naturligtvis också en annan innebörd, som anknyter till nationen och det nationella, som i *national-litteratur*, *nationalsång* och *Nationalmuseum*; att namnet Nationalbiblioteket skulle emanera ur en önskan att bli svenskhetens bibliotek är dock knappast troligt. – Det är i alla händelser överraskande att ordledet kan vara så lockande ännu. Om inte redan Tor Hedbergs dråpliga pjäs "Nationalmonumentet" (1923) gjorde att det känns förbrukat, tycker man att alla illdåd som sedan dess begåtts i nationalismens namn skulle ha fått glansen att flagna.

Svensk internationell språkvård

Utrikes namnbok är normativ. Valformer erbjuds endast i ett fall: skribenten får själv väga det mera begripliga *lapp* (*Lappe, Lapon, Lapón*) mot *Sami* som Samernas riksförbund annars av principiella skäl insisterar på.

Det är onekligen ett stort praktiskt intresse att en institution i Sverige på vart och ett av de vanligaste främmande språken får ett och samma återkommande namn. Förvirringen kan bli stor nog ändå. Men med vad rätt rekommenderar Namnboken just dessa namnformer och vilka maktmedel har man att genomdriva sitt val?

Det är två frågor, som dock har ett sammanhang. Jag ställer dem till en av författarna, Joachim Wesseloh vid UD:s translatorsektion. I ett utförligt kommenterande brev berättar han att listan i mycket bygger på myndigheternas eget språkbruk och egna synpunkter, utom vad gäller finska där Sverigefinska språknämnden har

tagit ställning mera självständigt. Namnbokens redaktion har utan att komma till någon bestämd slutsats ganska ingående diskuterat hur bunden man skall känna sig av myndighetens egna önskemål, berättar han. "I princip är det väl myndighetens generaldirektör eller möjligen dess styrelse som bestämmer vad en myndighet skall kalla sig på främmande språk. I detta avseende har Namnboksredaktionen på senare tid fungerat som en mer eller mindre påflugen rådgivare." Det har säkert varit välgörande.

Det ligger många gånger mycket arbete bakom en rad i Namnboken, med utdragna överläggningar och omfattande brevväxling mellan myndigheten och Namnboksredaktionen, som försökt hålla på viss konsekvens och kontinuitet. "Det finns exempel på myndigheter som brukar vilja ändra sitt engelska namn varje gång nya förmågor tillträder ledande befattningar."

Beträffande efterlevnaden påpekar Wesseloh att en myndighet när den väl själv bestämt sig för en utländsk namnform brukar ge instruktioner till de översättare den anlitar och att andra naturligt följer efter. Han kunde ha tillagt att en ordlista som denna, som är utgiven av Utrikesdepartementet och Sverigefinska språknämnden i samarbete, i sig också är en officiell rekommendation. Den dubbla myndighetstyngden – UD:s och den namnbärande myndighetens egen – räcker nog väl till för att etablera de förtecknade formerna som en norm. Misstron mot myndigheters råd är ju inte utvecklad i vårt land.

Förutom att spara tid och tankemöda åt översättare och andra skribenter har boken alltså en språkstyrande funktion: Sverige har ett intresse av att påverka engelska, tyska, franska och spanska särskilt vad gäller det ordförråd som används när man skriver om våra förhållanden; att den finska som används i och om Sverige är en svensk angelägenhet är ännu mera uppen-

bart; det är ju för den skull som vi har en Sverigefinsk språknämnd. Det skapar missförstånd om samma svenska myndighet heter än si och än så, och utlandsbilderna av en svensk myndighet beror på vilket namn som valts. Därför sysslar UD med utrikes språkvård.

Bra lexikografi

Efter dessa allmänna synpunkter på namn och språkstyrning vill vi säga något om själva boken.

Utrikes namnbok, Svenska myndigheter, organisationer och tjänsteutlitar på fem språk, 3:e reviderade upplagan, Stockholm 1990, är utgiven av Utrikesdepartementet och Sverigefinska språknämnden och distribueras genom Allmänna förlaget. De fem språken är engelska, tyska, franska, spanska och finska. Första upplagan, 1985, var i sin tur en efterföljare till Myndigheter, Institutioner, Organisationer i översättning till engelska, finska, franska, ryska, spanska, tyska, som 1965 utgavs av Statens upplysningsbyrå och kom ut i en andra upplaga 1972.

Bakom arbetet på tredje upplagan av Namnboken står Berndt Fredriksson, som är chef för UD:s enhet A4, de auktoriserade translatorerna Beryl Westermarck, Joachim Wesseloh, Alain Rousseau och Carlos Eek som vid UD:s translatorsektion ansvarar för respektive engelska, tyska, franska och spanska, auktoriserade translatorn Paula Ehrnebo som är föreståndare för Sverigefinska språknämnden, Per Lundahl som är språkekt expert vid Statsrådsberedningen och Gunhild Ollén som är sekreterare vid UD:s translatorsektion. Den språkliga kompetensen och samhällskunskapen bakom ordlistan är alltså bedömande, liksom den har varit vid tillkomsten av föregångarna.

Detta märks på detaljerna, som vittnar om en lexikografisk kompetens som eljest ofta saknas i färskta fackordlistor. Genus anges t.ex. genomgående för de språk som

har sådant (tyvärr dock icke för svenska!); för appellativ hade det inte skadat att upplysa om pluralböjning. Man glömmer inte att göra åtskillnad mellan stor och liten begynnelsebokstav, varvid man dock valt att skriva svenska myndigheters namn med stor bokstav (Industridepartementet), vilket är högst tilltalande men strider mot de anvisningar som ännu gäller för mycket av det statliga trycket. Det påpekas när artikel (med liten bokstav!) i löpande text skall tillfogas trots att den icke, som på svenska, ingår i namnet: She works at the Nuclear-Power Inspectorate. Och man får allt annat än triviala anvisningar om detaljer som hur ett förtydligande nationalitetsadjektiv anbringas: före namnet, eller infogat som i Office of the Swedish Press Ombudsman.

Endast för tyskan och endast i sparsam utsträckning anges kortformer som Auswärtigenministerium vid sidan av Ministerium des Auswärtigen. Kortformerna kunde vara värda att registrera för alla språken, inklusive svenska. Boverket nämns sålunda inte som biform till Plan- och bostadsverket. Redaktionen har inte tagit någon hänsyn till att detta verk, som kom till genom fusion av Statens planverk och Bostadsstyrelsen, länge i många sammanhang olovandes har kallat sig Boverket (alltså inte Planverket, som väl skulle ha legat alltför nära Statens planverk, ett namn som ingen antydan gav om den planerande verksamhetens eventuella begränsning till något visst livsområde men i övrigt var nog så talande). Sedan Namnboksredaktionen avslutat sitt arbete har verket nu efter flera propåer fått Boverket högtidligen godkänt av regeringen, så i nästa upplaga kommer det ordet med. Det är en nybildning som genom sin oförmedlade sammansättning av ett ord för det mest privata och ett ord förknippat med offentlig centralstyrning och svensk ämbetsmannatradition kan stå som symbol för väsentliga drag i vårt svenska rättssamhälle.

Namnlistan kompletteras med en lista

av tjänstetitlar och några brevmallar.

Den viktigaste begränsningen är den kvantitativa. Man skulle, otacksamt nog, vilja ha mera av samma slag. De cirka 450 benämnda institutionerna är bara en ringa del av Organisationssverige. Förordet hänvisar med rätta till Jean Heyum, 755 svenska organisationer på fyra språk, 1987, (det är spanska som Heyum utelämnat) och till SAF:s och Sverigefinska språknämndens publikationer om arbetsmarknadens och branschorganisationernas yppiga terminologi.

Sensmoral

Översättning är inte så oskyldigt som det låter. Det är inte bara en informationsökningsuppgift att leta reda på vad något "heter". När man skall överföra ett budskap från ett språk till ett annat, tvingas man vare sig man vill eller inte att ta ställning till fakta och värderingar som inte alls är rent språkliga. Och ibland är det alldeles tydligt att man vill.

Barbro
Ehrenberg-
Sundin

Ekonomi på svengelska

De "svengelska ordmonstren" på det ekonomiska området tas här upp till debatt av Barbro Ehrenberg-Sundin, språkexpert i statsrådsberedningen.

Det är dags att reagera mot inflödet av svengelska termer på det ekonomiska området. Ordmakarna på finansbolag, banker, försäkringsbolag och andra organ inom branschen bör inte få härja fritt på det terminologiska området utan känsla för språket. Ett krav bör vara att kommitéer och särskilda utredare rådfrågar språkvårdsorganen innan de sanktionerar och sprider de svengelska ordmonstren.

Ökande internationalisering svagt argument

Swing-kredit, buy-backavtal, take-oversituationen, plus tick- eller zeroplus tick-regeln, tippee, interbankbrokers, leasegivare och *insiders short-swing profits rule* är färskare exempel ur Statens Offentliga Utredningar. Att använda sådana ord och uttryck är en oundviklig följd av den ökande internationaliseringen och de allmänt utbredda kunskaperna i engelska språket, hävdar somligt fackfolk med bestämdhet. Och uttrycken är redan etablerade och alla inom branschen använder dem, avrundar man avvärjande.

Här är branschen ute på hal is. Ta ett ord som *leasegivare*. Vad är det för internationellt med det? Att det består av det engelska *lease* och det svenska *givare*? Till nöds begripligt för svensktalande men obegripligt för engelsktalande. De senare förstår bara *lessor* (som är termen för 'den som hyr ut eller arrenderar ut något').

Okritisk inlåning ger problem

Det är inte fel att låna från andra språk – så har skett sedan urminnes tider. Felet är att man lånar det främmande så okritiskt.

De inledande exemplen kan illustrera detta.

Problemen vid den okritiska inlåningen är flera.

- **Uttal och stavning:** Vi får ord som inte går att uttala enligt svenska uttalsprinciper. Trots att många svenskar vet att det andra *i*-et i *insider* skall uttalas 'aj' och att *ea* i *leasing* blir 'i', så är en sådan stavning mycket olämplig.

Språkvårdsorganen försöker därför om möjligt anpassa de främmande ordens stavning så att svensken lätt kan uttala dem. *Tape* har blivit *tejp*, *timing* har blivit *tajmning*, *fauteuil* har blivit *fåtölj*. På så sätt har orden anpassats till det svenska språkssystemet och införlivats i svenskan.

- **Böjning:** Vi får ord som inte går att böja på svenska. *Partner* får oftast den engelska pluralformen *partners*, även om ordböckerna rekommenderar *partner* enligt mönstret av en order, flera order. Det samma gäller t.ex. *insider* och *controller*. Och hur böjer man exempelvis *joint venture* och *all time high*??

- **Ordbildning:** Vi får ord som strider mot svensk ordbildning, en blandning mellan engelskt och svenskt. *Leasegivare* är ett exempel där ett främmande element får en svensk efterled. *Market makerverksamhet* är ett annat, där två system att bilda sammansatta ord kolliderar, dvs. det engelska att inte skriva ihop en sammansättning och det svenska att skriva ihop den till ett ord.

- **Skrivregler:** Vi får mängder av engelsk-svenska sammanställningar som de flesta inte kan sätta ihop på ett korrekt sätt. Man skriver *market makerverksamhet, sale and lease backavtal* och *unit-link bolag*, när man enligt Riksdagens skrivregler

skall skriva bindestreck mellan alla leden, *sale-and-lease-back-avtal*, eller avskilja den sista leden med bindestreck, dvs. *sale and lease back-avtal*.

• **Begripligheten:** Men det största problemet är att orden och uttrycken inte förstås av andra än den trängre fackkretsen. En stor del av verksamheten berör faktiskt fler än experterna. Det är i högsta grad en fråga om demokrati.

Branschen måste ta sitt ansvar

Inflödet av nya ord är stort och språkvårdsorganen har inte resurser att själva upptäcka dem medan tid är. Därför måste branschen och medierna ta sitt ansvar.

Internationell läsundersökning

I mars 1991 kommer en stor läsundersökning att genomföras bland 9-åringar och 14-åringar över hela världen. I Sverige kommer 8000 elever att delta, och sammanlagt medverkar 250000 elever i 33 olika länder.

Undersökningen organiseras av IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement), som har arbetat med utvärdering av utbildning i olika länder allt sedan 1950-talet.

Det är naturligtvis mycket vanskligt att undersöka läskunighet i många länder med olika språk och olika kulturer, i varje fall om man vill försöka jämföra resultaten. Därför har ett mycket omsorgsfullt arbete lagts ner på att välja ut och översätta texter av olika slag, som sedan har prövats i pilotundersökningar i flera länder.

Samtidigt med själva läsproven får eleverna också svara på en enkät om sina läsvanor, och även lärarna får svara på frågor om hur arbetet med läsning är upplagt.

I Sverige kommer man att utöver svenska elevers läsfärdighet i svenska också att pröva invandrarelevers färdighet i svenska och i hemspråket. Dessutom prövas svenska elevers läsfärdighet på engelska, danska och norska. Att göra detta är möjligt eftersom materialet finns på så många språk.

Vi räknar med att kunna rapportera om resultaten så småningom.

För några år sedan efterlyste DN:s ekonomiredaktion svenska ersättningsord för engelska ekonomitermer. Bland de lyckade förslagen märktes *kursrekord* och *börsrekord* för *all time high*. Några enstaka utredningar har också lämnat förslag till ersättningsord, t.ex. *marknadsgarant* för *market maker* och *programlimt* för *trailer*. Språkvårdsgruppen, som består av företrädare för svenska språkvårdsorgan, har nyligen rekommenderat *insidare* i stället för *insider*.

Det behövs fler initiativ av det här slaget. Så använd fantasin och uppfinningsrikedomen! Men glöm inte att också rådfråga språkvårdsorganen.

Ulf
Swedjemark

En ordbok till gagn och glädje

Det har bedömts som ett riksintresse att en vidare krets får kännedom om en ordbok som utgivits av en annan akademi än Gustav den tredjes. Boken anmäls här av Ulf Swedjemark, gymnasielärare i svenska och latin.

Äntligen en ordbok i vilken man kan få veta vad *falsett*, *profan*, *manöver* m.m. egentligen betyder!

I omsorg om det "svenska språkets renhet, styrka och höghet" har en mindre känd svensk akademi velat "höja den kulturella nivån i vårt land" och inskridit mot "språkets fortskridande förfall", såsom det heter i förordet till den unika ordbok som denna akademi efter arbete under fyra lustra låtit befordra till trycket. Denna vällovliga strävan och denna aktivt språkvårdande och därför outhärliga skrift tycks emellertid ej ha uppmärksamats tillbörligt. Därför är det sannerligen på tiden att verket presenteras, åtminstone i fackpressen.

År 1983 utkom i Lund *Uarda-Akademiens Ordbok* (nedan betecknad UAO) till Akademiens 25-årsjubileum. Uarda-Akademiens ordboksredaktion har alltså, som nyss sagts, i tjugo års tid intresserat sig för det svenska ordförrådet och till slut, till fromma för oss som använder det svenska språket, utgivit ett urval av ord som egentligen " varit avsedda för internt bruk inom Akademien".

I omfång kan icke UAO mäta sig med lokalkonkurrentens (SAOB). Det är i själva verket ett till det yttre anspråkslöst häfte (23 trycksidor). Men hur rikt är icke innehållet! Här finns ord som icke går att slå upp i SAOB, därför att denna ordbok ej hunnit så långt i alfabetet. Här finns ord som visserligen är förtecknade i SAOB men där alldeles missuppfattade eller försedda med inaktuella uppgifter, eftersom det svenska ordförrådets omdaning lämnat SAOB på efterkälken. I UAO kan man i dessa fall icke blott inhämta nödiga korri-

geringar i fråga om betydelse, morfemgräns och uttal – se nedan under A. Dessutom förefinns en berikande skara nyord, välbehövliga och efterlängtdade nyskapelser, i regel av en i svenska mindre vanlig ordbildningstyp, som illustreras under B nedan.

A. Korrigerade ord

Till denna kategori har här förts bokstavs-följder som fungerar som uppslagsord i vanliga ordböcker och lexika. För några kommentarer till och anmärkningar om gruppindelningen se nedan efter exemplen under punkt 4.

1. Betydelsen rättad:

bukett mindre embonpoint
falsett (*jur.*) smärre ekonomisk transaktion

feed-back vomering

fridfull stillsamt berusad

härstamning utbrett militärt talfel

kajak (*lingv.*) grönländskt palindrom

lärosäte (*pedag.-anat.*) för framgång i studier väsentlig kroppsdel

manöver (*missionsvet.*) vanlig ställning

mångla (*umg.konst*) samtidigt kurtisera ett större antal damer

profan (*interj.*) klerikalt kraftuttryck

påbröd (*gastr.*) brödskiva som lägges ovanpå pålägget, vilket därigenom blir ett underlägg

skitfull (*med.*) konstiperad

tjänis person med höga inkomster; välsituerad.

2. Morfemgränsen (junkturen) och därmed även betydelsen rättad:
anklaga (*gast.*) tillreda fjäderfä

plumpudding mindre elegant elakhet
protestant dam med reservdelar
åklagare fordonsreparatör.

3. Betoningen och därmed även betydelsen rättad:
slalom (—) hebreisk vinterhälsning.

4. Uttalet rättat (tillika med betydelsen):
bakelit de främsta av de sämsta
basalt (*mus.*) i jämställdhetens namn sammanslagen sångstämma
cyklotron (*roj.*) kungligt fortskaffningsmedel
gratin (*lingv.*) klassiskt blandspråk – anti-kens esperanto
helgerån (*teol.*) oblat
skelett obetydligt synfel.

Inplaceringen av orden är måhända ej invändningsfri. Men i de fall där någon läsare skulle vilja antaga att ett A-gruppsord i själva verket är ett nytt ord och en homograf kan anföras vad som sägs i förordet till UAO: "Ordboksredaktionen har icke blott skapat ett icke föraktligt antal helt nya ord [...] utan även lyckats fastställa den rätta betydelsen av åtskilliga sedan länge felaktiga [tryckfel för *felaktigt?*] be-gagnade ord." Andra gånger saknas emellertid stöd i UAO: alltför sällan lämnas preciserande och kompletterande upplysningar om ett ord, härovan blott i exemplet under punkt 3. Hade sådana funnits i större utsträckning skulle det ha kunnat framgå om grupperna 2 och 4 är motiverade. Författaren till dessa rader har emellertid låtit sig vägledas av sin språkkänsla och funnit det självklart att t.ex. *plumpudding* måste analyseras som bestående av de tre välkända morfemen *plump-udd-ing* – i andra ordböcker tycks man egendomligt nog uppfatta ordet så att dess första morfem vore *plum* – och vad är det?? Det förefaller även uppenbart – för att kort motivera placeringen av orden under 4 – att vanliga svenska uttalsregler skall gälla; i *helgerån* skall förstås *g* efter *l* (liksom

efter *r*) uttalas [j]; och hur skriftens *sk* före främre vokal uttalas, vem vet icke det, och vem förstår alltså ej omedelbart morfem-uppbyggnaden av *skelett*?

Dock: bristen på tydliga anvisningar är ibland kännbar. Må det i detta sammanhang tillåtas mig att framföra ytterligare en eller annan kritisk detaljmärkning. I åtminstone ett fall synes stavningen diskutabel: "**zarkofag** (*förpackn. tekn.*) fodral för f.d. enväldshärskare" – varför icke *czar-* eller (något folkligare) *tsar-*? I ett annat fall hade ordboksredaktörerna bort inse att ett ord snart skulle bli obsolet och därför hade kunnat lämnas otryckt: "**reagera** (*statsvet.*) beklädda presidentposten i USA". Å andra sidan är det allenast en inskränkt och blott ytligt intresserad läsare som skulle vilja invända mot att UAO medtagit ett uppslagsord som "**zkrht** (*lingv.*) ålderdomlig serbisk ordstam av okänd innebörd".

Den allvarligaste kritiken som kan riktas mot UAO är emellertid av annan art och gäller bristen – skriften går, såvitt känt, icke längre att uppbringa annat än möjligen antikvariskt.

B. Nya ord

Till denna grupp hör den stora massan av ord i UAO. Bland avledningar är särskilt bär- och fruktnamn på *-on* frekventa; här blott tre exempel: *frallon*, *knallon*, *nallon* betyder förstås resp. 'brödfrukt, spritärter, björnbär'.

Hittills har denna framställning försökt anpassa sig till stilen i UAO, men i den närmast följande exkursen är det lämpligt att s.a.s. byta tonart.

De flesta av de ord som nämns nedan representerar en ordbildningstyp av ett speciellt slag som ännu ej är särskilt vanlig. (Den är ej medtagen i t.ex. Olof Thorell, *Att bilda ord*, 1984.) Därför saknas också en lämplig term. Vad det handlar om för ord kan först illustreras med några

citat från andra håll än UAO (om man nu inte i strid mot det som sägs i förordet vill anse att *mångla* ovan under A.1 redan givit ett exempel):

"krossa bokstävlarna mellan tänderna gäspa vokaler" (från Gunnar Ekelöf, "sonatform" i *sent på jorden*, 1932).

"Se världsanden lyfter! Se världsänderna lyfter på silvervita vingar!" (Ur "Konferens", som ingår i samma diktsamling som nästa.)

Fåglar i 1700-talsstil

Kejsarfågeln och kungsfågeln och alla de små kammargökarna. Presidentfågeln och excellensfågeln och deras många sugsnappare, undervippor och tåsparvar, talmanstrastar, trofinkar, dörrpipare och tidensvarsar. Den stora kanonfågeln och galonfågeln, tomherren och lärdsmygen, ringduvan och sänglärkan, gråtmåsen och skrattugglan, brödhaken och guldärlan . . .

vad många sorter
i den Högsta Fågelns handelsbod,
vilka fina sommartapeter.
(Werner Aspenström, *Snölegend*, 1949)

Helvetets-Brueghel

detalj

Vad helvetet är 3vligt!
Där sitter lorternar och kissoliker
och bönar på latrin och kräkiska:
Glor jag in excelsis Deo?
Pax in terrore!
Hå, min i busken bonae voluptatis!
(Gunnar Ekelöf, *Dikter*, 1949)

(För kommentarer till och analyser av dessa två dikter – framför allt Ekelöfs – hänvisas till "Dolda allusioner" i Lindberger & Ekner, *Att läsa poesi*, 1955, där läsaren även får upplysningar om och exempel på

samma ordbildningstyp i James Joyces *Finnegans Wake*, 1939.)

Med viss rätt kan här nämnas även Hans Alfredsons "feltryska, den mystiska poesins förlovade språk", varpå prov lämnas i hans *Gummitummen*, 1966, under rubriken "Torsdagen den 25 oktober". (Även i *En något större bok*, 1985.)

I England skulle "bokstävlar" kallas *portmanteau word* eller vanligare *blend* (endast den senare termen i David Crystals digra *The Cambridge Encyclopedia of Language*, 1987). I Sverige har i brist på bättre använts termer som *portmanteau-ord* eller *kappsäcksord*. De väcker emellertid felaktiga associationer: ur en kappsäck kan man ju lätt plocka fram det ena plagget efter det andra; de saker som man packat ner har kanske hamnat huller om buller men har ej blivit hopplöst hoptrasslade och omöjliga att sära. Ur ett ord som *bokstävlar* däremot går det inte att oskadade få isär de två primära komponenterna *jävla(r)* och *bokstäver*. Annorlunda vore det om Ekelöf använt en vanlig sammansättning: *bokstavsjävlar*. (Och annat bleve då också läsarens intryck.)

Såsom framgått av exemplen, kännetecknas det här aktuella sättet att bilda ord av en kombination av två språkliga fenomen, haplologi (haplografi) och redundans: rimmande eller assonantiska element i två ord uttrycks bara en gång när de tu förenas i ett nytt ord; samtidigt kan trycksvaga ljud (eller lätt gissningsbara bokstäver) försvinna eller bytas ut. De karakteristiska delarna av morfemen kvarstår emellertid. Om man vill skapa en metaforisk term för denna ordbildning, så är, som sagts ovan, en jämförelse med innehållet i en kappsäck inte särskilt väl vald. Större är likheten med t.ex. en hund av blandras – det är ofta lätt att se vilka två raskarakteristika som parats. Och i ett försök att finna en lämpligare term för ord i vilka de ingående morfemen har bildat en oupplöslig enhet betecknas de därför här *korsningar*. (Örjan Lindberger föreslår i

förbigående i *Att läsa poesi* "samman-smältningar".)

Men nu åter till ordningen! Låt oss tillsammans avnjuta några av UAO:s korsningar, varav vissa är resultatet av en mesallians, kanske i lundensaren och stilbrottsmästaren Hjalmar Gullbergs efterföljd:

bomerang (*ballist.*) kastvapen med dålig träffsäkerhet

bystik den gåtfullhet som omger dolda behag

exikon uppslagsverk över föredettingar

jevulotion helvetisk omvälvning

porrträtt intim närbild

potentatis stärkande rotfrukt

prångest (*psykiatr.*) cellskräck, grändfasa

scrêpes (*gastr.*) rullade pannkakor innehållande stuvning på veckans matrester

sfärord (*lingv.*) runt eller eljest anstötligt ord

skrönika osannfärdig historieskrivning

spolett avträdesinträdesavgift

örtoped (*kvacks.*) naturläkare.

Det är tydligt att vissa ord bara kommer till sin rätt i skrift, t.ex. *sfärord*. Detta gäller även ord som *chefer*, *djus* och *ljuver*, 'ledarhund', 'levande belysning' resp. 'behag'.

Det är nu sju år sedan UAO kom ut. Har den möjligen påverkat språkbruket? Ja, kanske i ett fall. Det gäller det föga frekventa lånordet *bajadär* som i s.k. vanliga

ordböcker anges betyda 'indisk tempeldanserska, ofta prostituerad' men i UAO får innebörden 'inskriftion å indiskt hemlighus'; i Norrköping har ordet *bajadär* framträtt prydligt textat på en skylt som även visar en bild av en krumryggad hund! (Om detta inte är influerat av UAO, så kan det här vara fråga om ett mer eller mindre medvetet sätt att utnyttja folketymologins möjligheter, vilket är den rimligaste förklaringen om skylten sattes upp före 1983.)

Måtte nu icke orden i UAO bli hapax legomena, ty de fyller luckor i det svenska ordförrådet. Diskret och finkänsligt skulle vi kunna säga om en person vi helst vill slippa se: *Han tillhör mitt undgänge*. Kort och kärnfullt skulle mycket kunna uttryckas. Två lättfunna exempel härpå, båda med hjälp av *Svenska Dagbladet* 9 november 1990. På första sidan talas det om en liga som ägnat sig åt ekonomisk brottslighet: "Den använde sig både av riktiga fakturor, men med osant innehåll, och rena förfalskningar"; med stöd av UAO hade det kunnat formuleras: *Den använde sig både av fakturor och rena förfalskningar*. Och över en debattartikel står rubriken "Nej till psykiatrisk undersökning i cell" – hur mycket smidigare hade det ej varit med *Nej till tönngen i cell!*

Vi har alltså all anledning att med tacksamhet utnyttja de hjälpmedel som Uarda-Akademiens Ordbok ger oss – att med glädje ta del av denna ords katt kan vi i varje fall inte låta bli.

John Takman

Vad säger du, ers högvälborenhet?

Tilltalsskicket i svenskan har förändrats på flera sätt under de senaste decennierna. Först fick vi ett tilltagande och därefter ett allmänt duande. Så började under 80-talet framför allt en del ungdomar att använda *ni* till obekanta. Här ger John Takman (född 1912), med. dr och f.d. överläkare sin syn på bruket.

Innan första föreläsningen inleddes för oss femti som började studierna vid Karolinska Institutet höstterminen 1937 steg en ung man, tyngd av makt och värdighet, upp i talarstolen. Det var sekreteraren eller ceremonimästaren i Medicinska Föreningen, KI:s studentkår. Den historiska uppgift han ansåg sig ha var att ge oss en majestätisk varning: Ingen fick säga du till en äldrekursare utan att först ta i hand, se den andre stadigt i ögonen, säga året för avlagd studentexamen och invänta motsvarande årtal från den andre. Den som tagit studenten först skulle, om den andre efter en snabb okulärbesiktning ansågs värdig, föreslå titelbortläggning, dvs. att man sa du till varandra.

Efter denna tre minuter långa introduktion till sju års medicinska studier höjde Medicinska Föreningens talesman rösten ytterligare och sa kort och militäriskt: "Så har det alltid varit. Så kommer det alltid att förbli." Några sekunder senare kom professorn i anatomi in för att hålla sin första föreläsning för oss. Han, stackarn, kunde inte veta vad som försatt hela kursen i ett ohämmat uppsluppet tillstånd. Då och då hördes kvävda skratt när professorn började med några meningar om amfiioxens anatomi. Amfiioxen, en art på gränsen mellan ryggradsdjuren och de ryggradslösa djuren, var inget att skratta åt.

årgångar som gick på Karolinska 1937. Det dröjde ytterligare ett par decennier innan medicinerna spontant duade docenter och professorer.

Men jag är kanske inte den rätte att bedöma duandets utveckling över hela det medicinska fältet. Under mitt andra eller tredje år vid Karolinska gjorde jag i en debatt inför en stor församling av medicinare, professorer, utbildningsministern (som då kallades ecklesiastikminister) och andra höjdare ett kort oförberett inlägg. Jag ämnade inte delta i debatten. Men när Karolinskas rektor sa att de yngre forskarna inte behövde någon lön – "de samlar ju meriter" – blev trycket för kraftigt. Mitt inlägg kunde antagligen ha varit mera sirligt och behärskat. Några kurskamrater tjafsade länge om att jag inför ecklesiastikministern och alla andra mäktiga män skandaliserat vår studentkår för all framtid genom mitt utbrott mot Karolinskas rektor.

Den upptäckt som då gjordes går i den vetenskapliga litteraturen under beteckningen *Takmans lag*: Om man blir ovän med en professor, blir man god vän med två andra. Jag blev under mina fortsatta studier en positivt intressant person för minst två tredjedelar av professorerna, *du* med sex sju av dem redan före tentamen och mycket god vän med några.

Jag växte upp i en liten småbrukarkom-

kapiteln av *Min amerikanska ungdom* (1988). Men jag har inte berättat hur komplicerade samtalen brukade bli när min far, som var stenhuggare och småbrukare, talade med en främmande person som kunde antas ha en högre social ställning än han. Far kunde givetvis inte dua honom. Men till en bruksdisponent, en officer eller annan person med fin titel eller titel över huvud taget var det också en förölmäpning att säga ni. Det skulle vara *disponenten, kaptenen, redaktören, pastorskän, inte du* eller *ni*.

En klassisk dialog som illustration:

”Äter majoren katrinplommon?”

”Nej, snarare tvärtom.”

För far och mor och troligen alla andra i deras sociala ställning i Värmland blev *han* eller *hon* ofta en räddande omskrivning i sådana situationer. *Har han varit i Ekskårad?* En annan kringgående manöver var mycket vanlig: *Det är till att vara förkyld?*

Bengt Sigurd föreslog i en artikel, *Språkliga förlängningskonster* (Språkvård 3/1987), åtta beteckningar på typiska förlängningsituationer. De kringgående manövrer som äldre generationer tvingades till när de inte kunde säga du eller ni till en främmande samtalspartner i en förmodat högre samhällsställning skulle väl i Sigurds katalog fogas in under punkt 4: *Ritualförlängning*.

Då jag efter två år som invandrare i USA i sexton-artonårs-åldern kom tillbaka till Sverige 1931 försörjde jag mig som kroppsarbetare tills jag som tjugofyraåring tog studenten som privatist. Kroppsarbetare emellan var duandet självklart sedan urminnes tider. Det var synd om unga arbetare som kom från ett småborgarskap på glid neråt och inte genast förstod att *ni* var ett omöjligt och skrattretande tilltalsord i arbetarmiljö.

Med den bakgrund jag hade föredrog jag sedan som nybliven läkare att dua mina patienter och att bli duad av dem. Men givetvis krävdes det före den allmän-

na du-reformen en säker känsla för att vissa, särskilt äldre, patienter kunde bli besvärade eller sårade av att duas. Om jag märkte att en yngre patient, som jag tyckte det var självklart att dua, verkade besvärad fick han eller hon genast en förklaring: ”Jag säger du till alla, och alla säger du till mig.”

Min första reguljära anställning som läkare hade jag 1944 vid Österåsens sanatorium ett par mil från Sollefteå. Som överläkare hade jag den legendariske Helge Dahlstedt, en lysande pionjär inom tb-vården och en av de mest okonventionella och stimulerande personer jag träffat. Han kallades Pappa Helge eller PH av patienterna.

Av de 140 patienterna var ungefär hälften norrländska skogsarbetare och småbrukare. Hälften var författare, konstnärer och andra intellektuella yrkesutövare från hela landet. Helge gjorde själv den grundliga undersökningen vid intagningen. Det hände i många fall att Helge efter undersökningen satte sig framför den nyinskrivna patienten, sköt upp glasögonen i pannan och sa: ”Du är jävligt dålig du!” Det var inte, som man kan tro, en hjärtlös upplysning. Det var PH:s sätt att förebygga tjat om utskrivning och förbereda den sjuke på en vanligen årlång sjukhusvistelse, där en försämring inte nödvändigtvis behövde upplevas som en katastrof och där varje förbättring firades som en seger.

Det fanns inga titelproblem på Österåsen. Alla duade alla.

Svenskan har som alla vet förändrats i väsentliga hänseenden de senaste decennierna och förändras också nu. Men andra språk har också utvecklats. Och här kommer jag till ett problem som blev aktuellt för mig när jag häromdagen skulle börja läsa en svensk översättning av en relativt nyutgiven roman på ryska. Den inleds med ”Några frågor till författaren”. Redan första raden gjorde mig upprörd. Intervjuaren, en man från det sovjetiska förslaget, när författaren. Det gjorde han

givetvis, eftersom samtalet fördes på ryska mellan vuxna personer som tydligen träffades för första gången. Men om samma personer varit svenskar skulle intervjuaren självklart ha duat författaren vid första sammanträffandet. Sådana yrkesutövare har väl här duat varandra sedan åtskilliga decennier.

När jag nu ringer en offentlig institution eller vilken privat firma som helst säger telefonisten nästan alltid du och vi börjar och avslutar samtalet med *hej*. Den person jag får samtalet med säger du till mig liksom jag säger du till henne eller honom även om vi aldrig sett varandra. Denna sedvana kom väl gradvis och språngvis in i svenska språket mellan 1970 och 1980. Jag tycker den är praktisk, trevlig och inte sällan värmande.

Jag kan ta ett näraliggande telefonsamtal som exempel. När jag för några månader sen, den 26 april 1990, övergick från den elektriska skrivmaskinen till en personator av erkänt bästa märke gick det överraskande bra att lära den nya tekniken. Men en dag i juli kom det bara helsvarta papper, genomblöta av bläck, från bläckstråleskrivaren. Det enkla felet fanns i datorns program, inte i skrivaren, men det visste jag inte då. Jag ringde importfirman. Det blev ungefär följande dialog med telefonisten:

”Jag vill tala med åskledaren för kunder som är förbannade.”

”Då måste jag fundera ett ögonblick. Jo, du ska få prata med Johan.”

Nåväl, jag talade med den person som hade förlagsansvaret för den ryska romanens utgivning på svenska. Hon tillhör två språkgemenskaper, tyska och svenska, och har mycket goda kunskaper i ryska och engelska. Jag menade att översättaren borde ha låtit den ryskspråkige förlagsmannen och den ryskspråkige författaren dua varandra i den svenska upplagan. Hon insisterade på att bara släktingar, nära vänner, barn och tonåringar säger du till varandra på ryska. Då, menade hon, ska

alla andra *ni* varandra också i svenska översättningar från ryska.

Samma bokstavstroga översättningar kommer ofta också i textremsor i svensk TV. Den tyskspråkige eller ryskspråkige sportjournalisten intervjuar en tjugofyraårig landsman som just blivit guldmedaljör. Hans tyska *Sie* eller ryska *vy* blir *ni* också på den svenska textremsan. Jag talar nu inte om litteratur, filmer och intervjuer från tidigare decennier eller sekler. Där ska man givetvis ta hänsyn till den tidens språk och ha som regel att översätta *ni* med *ni* och *du* med *du*, oavsett det svenska språkbruket vid den tiden. Jag menar inte heller att man mekaniskt ska tillämpa det allmänna svenska duandet på översättningar från språk där duandet fortfarande är ovanligt utanför den egna familjen, vissa gemenskaper, vissa åldersgrupper.

Utan att kunna stödja det med några undersökningar har jag en känsla av att franska utvecklats mera från *vous* till *tu* det senaste halvsekle, även om det fortfarande lär finnas äkta makar från den gamla aristokratin som i likhet med general de Gaulle och hans hustru aldrig blir du med varandra.

Ett förbisett historiskt faktum är att en allmän du-reform genomfördes efter den franska revolutionen och kejsardömet störtande. Efter en vacklande inledning blev tilltalsordet *tu* även i konventet, den konstituerande nationalförsamlingen. Louvet, representant för Loiret, i konventet den 25 oktober 1792: *Robespierre, je t'accuse de...* (... jag anklagar dig för...). Danton till bödeln (som slet honom loss från omfamningen av vännen Héroult innan denne fördes till giljotinen omedelbart före Danton) den 5 april 1794: *Imbécile! Tu n'empêcheras pas nos têtes de se baiser dans le panier.* (Idiot! Du kan inte hindra våra huvuden från att kyssa varandra i korgen.)

Att duandet varit mycket vanligare i DDR än i Västtyskland är ett känt faktum. Det ska bli intressant att se hur

språkbruket förändras efter återföreningen. Engelskan är ett specialfall, men där uttrycks ju graden av intimitet eller kamratlighet genom att man snabbt, ofta redan från de första replikerna, övergår till att använda förnamnen.

Straffången Jegor i Tjechovs oöverträffade reportagebok *Sachalin* löste frågan om tilltalsord med en diplomatiskt fiffig kompromiss. Han duade Tjechov när han städade hans rum hos straffkolonins läkare men kombinerade duet med ett furstligt tillägg: *Vad säger du, ers högvälborehet?*

I Språkvård har mer än en gång betonats att man i språkliga föreskrifter inte

får ge anvisningar som saknar stöd i människors språkkänsla. Inte sällan får jag Tjechovs städares tilltalsformulering i tankarna när jag läser textremsor och andra snabbt gjorda översättningar, där *ni* gör samma intryck som *ers högvälborehet*.

Jag slutar med två frågor: Vad säger språkvårdare om en byråkratisk reproduktion av den dagsaktuella ryskans, tyskans och franskans *ni* i sammanhang där *du* sedan mycket länge varit det självklara tilltalsordet i svenskan? Hur handskas översättare från svenskan till tyskan, franskans och ryskan med det numera allmänna svenska duandet?

Språk i Norden 1990

De nordiska språknämndernas och Nordiska språksekretariatets gemensamma årsskrift *Språk i Norden* har nyligen utkommit. Sex av bidragen här gäller temat "Handböcker i språkriktighet". Man får veta vilka handböcker som finns för danska, finska, norska och svenska samt finlandssvenska, vilken språksyn som ligger bakom och hur man i dessa böcker argumenterar för sina regler och råd. Vidare innehåller *Språk i Norden 1990* bl.a. en artikel av Jørn Lund, "Dansk og norsk", som behandlar utvecklingen av ett norskt skriftspråk. Som vanligt avslutas årsskriften med anmälningar om nyutkommen språklitteratur i Norden.

Språk i Norden 1990 kostar 60 kronor och kan beställas hos Svenska språknämnden.

Den som vill kan teckna sig för ett stående abonnemang på årsskriften. Tidigare årgångar kan också beställas. Man får alla årgångar 1970–1989 till ett kraftigt rabatterat pris: 350 kronor (hämtpris), 390 kronor (post inom Sverige) och 420 kronor (post utom Sverige).

Birgitta Lindgren

Frågor och svar

Under denna rubrik behandlas frågor av allmänt intresse till Språknämnden eller till tidskriften. Förkortningar: SAOB = Svenska Akademiens ordbok, SAOL = Svenska Akademiens ordlista, elfte upplagan, om inget annat anges.

Pluraländelser i talspråk

När man lyssnar på radio och TV så hör man numera uttalet "flicker" för "flickor", "blommer" för "blommor" osv. Är inte detta egentligen stockholmsdialekt?

Hur skall man kunna avgöra om vederbörande avser 'makulatur' eller 'förälder' vid uttalet "papper"? En hallåman på TV blev tvingad att korrigera sig själv vid ett sådant uttal.

Lyssnaren kan inte alltid vara säker på, när det inte framgår av sammanhanget, om det man talar om är pluralis av *lott* eller *lotta*, när man säger "lotter".

Vore tacksam för besked om vad som är korrekt i detta sammanhang.

Arne Westman, Boden

Låt mig först undanröja några vanliga missuppfattningar: Bruket av pluraländelsen /-er/ i det talade språket motsvarande skriftens -or är inte något nytt fenomen. Företeelsen är i själva verket urgammal. Det finns inte heller något som talar för att bruket skulle vara i tilltagande, snarare tvärtom. Dessutom skall man nog inte överdriva lyssnarens problem; i allmänhet torde det framgå av sammanhanget om det t.ex. är *lottor* eller *lotter* som avses.

Pluraländelsen -or för första deklinationens substantiv, d.v.s. ord som vanligen slutar på ett obetonat -a (t.ex. *gata*, *saga*), går tillbaka på en ändelse som i den äldsta fornsvenskan antagligen uttalades med en o- eller å-vokal.

Det antas att uttalet av ändelsens vokal redan under medeltiden förändrades mot det e- eller ä-liknande ljud som vi i dag har i ändelsen av ord som *saker*. Om denna

förändring vittnar många exempel, framför allt från 1500- och 1600-talen, på stavningar med -er där man skulle ha väntat sig -or eller i vissa fall -ur. Uttalet med /-er/ lever sedan dess kvar på stora delar av det svenska språkområdet, särskilt i dialekterna. Till undantagen hör svenskan i Finland, där såvitt jag vet /-er/ inte förekommer.

När den svenska stavningen undan för undan fick en allt fastare form, kom pluraländelsen för ord av typen *gata* normalt att återges som -or. Det uttal med /-ur/¹ som numera förekommer i svenskt riksspråk kan ses som ett läsuttal av stavningen med -or, ett uttal som betingats av stavningens starka genomslagskraft och av den prestige som språkbrukarna tillmäter det skrivna språket.

Vad finns det ur språkvårdssynpunkt att säga om valet av rikstalspråklig motsvarighet till ändelsen -or? Ja, i det dagliga talet måste det givetvis komma an på var och en att välja den uttalsform som känns naturligast i sammanhanget. Ingen av formerna kan sägas vara korrektare än den andra, och ingen av dem bör avvisas som icke riksspråklig. Min bedömning är dock den att genomsnittssvensken i dag uppfattar uttalet /-ur/ som det mest riksspråkliga av de konkurrerande uttalen. I stor utsträckning är det en stilfråga vilken form man väljer. Många av oss växlar mellan /-er/ och /-ur/ från ord till ord: vardagsord som

¹ Transkriptionen /-ur/ skall här uppfattas som en samlingsbeteckning för uttal med olika o- och å-haltiga vokalnyanser. Exempelvis återger finlandssvenskar och skåningar ofta pluraländelsen -or med ett relativt öppet å-ljud, som i *orre*.

flicka och *pappa* uttalas ofta med ändelsen /-er/ i plural, medan ovanligare och mer speciella ord, t.ex. *mitra* och *ayatolla*, oftare får /-ur/.

Ett ofta förekommande klagomål mot språket i etermedierna gäller just att uttalet /-er/ används i stället för /-ur/; det kan både vi på Språknämnden och Riksradios språkvårdare bekräfta. Dessa klagomål har för övrigt hörts ända sedan radios barndom.

Men även andra reaktioner förekommer. Bl.a. har det hävdats att uttalet med /-ur/ skulle vara ett oönskat brott mot en uttalstradition med lång hävd, någonting tillgjort, en "märkvärdisering" och en onödig, hyperkorrekt eftergift åt skriftspråket.

Jag tror att det som så ofta annars finns anledning att anlägga ett praktiskt synsätt på normeringsfrågan. Skriven och talad svenska är två delvis artsilda – och delvis oförenliga – företeelser. Man kan inte utan vidare föra över det som är skrivet till tal och inte heller rent mekaniskt gå den motsatta vägen. Men det är ändå inbyggt i vårt språkmedvetande att det finns och bör finnas en uppsättning av "korrespondensregler" som beskriver förhållandet mellan stavning och uttal, regler för hur ett visst språkljud eller en viss ljudföljd normalt stavas och för hur en viss bokstav eller bokstavsföljd normalt utläses. Det är en fördel om avståndet mellan tal och skrift inte är för stort.

I valet av rikstalspråklig motsvarighet till skriftens pluraländelse -or tror jag att /-ur/ är den uttalsform som med hänsyn till skriftspråkets prestige har framtiden för sig. Det är också den form som bäst följer normalreglerna för stavning och uttal (och den stavande slipper att fråga sig om "papper" som pluralform av *pappa* skall stavas med -or eller -er). Slutligen är det uttalsformen /-ur/ som är den stilistiskt neutrala, omarkerade formen, den som märks minst och som är minst störande för merparten av lyssnarna, i synnerhet i uppläst tal. Ur

ett rikstalspråkligt perspektiv och för bruk i etermedierna är enligt min mening därför formen /-ur/ att föredra.

Claes Garlén

Är till alla de som fel?

För en tid sedan skrev jag i ett sammanhang följande mening: "Ett tack framfördes till alla dem som var närvarande..." Trodde att *alla dem* var det korrekta och blev en smula förvånad när en tidning sedan ändrade min formulering till *alla de*. Har sett liknande i andra sammanhang och undrar nu vilket som bör anses som det mest korrekta. Är det inte objektsformen *dem*, eller accepteras även *de* i sådana här konstruktioner i modern svenska?

Henning Olänge, Skövde

Bruket av *de som* i ställning som objekt eller efter preposition anses ha blivit vanligare under de senaste decennierna. Man möter rätt ofta formuleringar som *han tackade de som* eller *till de som*. Bedömningarna av detta uttrycksätt har varierat.

Bertil Molde diskuterade konstruktionen i en artikel i Språkvård 4/1980. Han kom fram till att man kan uppfatta *de som* som en fast enhet, en oböjlig ordgrupp, bl.a. genom jämförelser med motsvarande fall i danskan och norskan. Hans slutsats blev att man vid sidan av *dem som* borde acceptera även *de som* "när *de/dem* står efter preposition eller som objekt och när *som* är subjekt i relativsatsen".

Moldes förslag har inte godtagits av alla, utan många betraktar alltjämt *till de som* som klart felaktigt. I det läget är det intressant att man på en tidningsredaktion faktiskt rättar från *till alla dem som* till *till alla de som*.

Frågan är om inte språkkänslan i det här fallet har påverkats av att fraser inledda med *de som* ofta har paralleller i konstruktioner med *de* följt av particip eller adjektiv, där ju *de* alltid står oböjt. Man kan alltså jämföra *alla de som var närvarande*

med *alla de närvarande*. Och i ställning efter preposition eller som objekt motsvaras *det har väckts protester från de som berörs av planen av planen har väckt protester från de berörda* och *man räknade de som anmält sig som frivilliga av man räknade de frivilliga*.

I samtliga fall pekar det oböjda *de* framåt mot en följande bestämning eller ett följande huvudord som anger vilka *de* som åsyftas.

Man skulle vidare kunna vidga jämförelsen med sådana fall där *som*-satsen inte utgör en nödvändig bestämning utan ger en parentetisk upplysning. På så vis får man en serie där anknytningen mellan *de/dem* och den följande frasen blir allt friare:

1. *Alla är missnöjda och många av de anställda i kommunen har klagat.*

2. a) *Alla är missnöjda och många av de som är anställda i kommunen har klagat.*
2. b) *Alla är missnöjda och många av dem som är anställda i kommunen har klagat.*
3. *Alla dagmammor är missnöjda och många av dem, som för övrigt är anställda av kommunen, har klagat.*

Åsikterna om vad som är godtagbart går visserligen isär, men det gäller knappast för fall 3. Eftersom *dem* där inte pekar framåt utan syftar på *dagmammor*, skulle nog ingen godkänna *de, som* i det fallet. I fall 2 däremot föredrar många *de som*, medan andra accepterar endast *dem som*. Fallet är inte lättbedömt, och därför bör vi vara försiktiga med att förkasta den ena eller andra konstruktionen. Moldes bedömning står sig.

Margareta Westman

Teckning: Maja Witt

Språkvård

Tidskrift utgiven av Svenska språknämnden

1-1991

Innehåll

- 3 Hjälpmedel vid översättning av sakprosa
- 4 Hyr en väg!
- 4 Om avgifter till postgiro och bank . . .
- 5 *Gunnar Lemhagen*, Hjälpmedel för översättare – en översikt
- 14 *Lars Ahrenberg*, Maskinöversättning – en kort översikt
- 21 *Rolf Gavare*, Lexikaliskt, datatekniskt stöd vid översättning och författande
- 28 Några nyare ord i svenskan
- 32 Frågor och svar